

Дарибаева М.Ж.

**Инновациялық даму
шарттарында қаржы нарығын
реттеу, бақылау және
қадағалау**

Мақалада қаржы ресурстарын басқаруда мемлекеттің бюджет табыстарын сенімді және тұрақты нормативтік негізде қалыптастыруы және қаржы нарығының құрамдас бөліктерінің өзара байланыстары мен олардың арасындағы қатынастарды реттеу мен қадағалау, сонымен қатар басқару мәселелері қарастырылған. Республика экономикасының қаржы-экономикалық баланстан болуынан қаржы нарығын реттеу мен қадағалаудың мәні өте жоғары. Қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдарды мемлекеттік реттеу мен қадағалауға бағытталған қызмет осы саладағы қоғамдық қатынастарды реттейді және Қазақстан Республикасы қаржы жүйесінің тұрақтылығын арттыру мен қаржылық қызмет көрсетуді тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуына жол бермеу жөнінде жағдайлар жасауға бағытталған. Бұл ретте мақалада қаржы нарығының негізгі мәселелері, оларды шешу жолдары мен жетілдіру бойынша жаңа ұсыныстар жасалған.

Түйін сөздер: қаржы нарығы, қаржы жүйесі, қаржы ресурстары, мемлекеттік қаржы, қаржы нарығын реттеу, қадағалау, басқару.

Daribayeva M.Zh.

**Regulation, control and oversight
of the financial market in terms
of innovative development**

The article examines the role of the state in the management of financial resources, as well as the role of government in the formation of budget revenues on the basis of sound regulations, management, regulation and oversight of the financial market of the Republic of Kazakhstan. Regulation and oversight of the financial market is very important to maintain a balance in the financial and economic situation of the country. Government regulation and oversight of financial market and financial organizations need to maintain stability in the financial system of the Republic of Kazakhstan, including in support of consumer financial resource and provide their legal protection. In this regard, the article examines the major problems in the financial markets, solutions and provide recommendations to improve the financial market of the Republic of Kazakhstan.

Key words: financial market, financial system, financial resources, public finance, regulation, supervision, management of the financial market.

Дарибаева М.Ж.

**Регулирование, управление
и надзор финансового рынка
в условиях инновационного
развития**

В статье рассматривается роль государства в управлении финансовыми ресурсами, а также роль государственных органов в формировании доходов бюджета на основе надежных нормативных документов, управление, регулирование и надзор над финансовым рынком Республики Казахстан. Государственное регулирование и надзор над финансовым рынком и финансовыми организациями необходимо для поддержания стабильности в финансовой системе Республики Казахстан, в том числе для поддержки потребителей финансовых ресурсов и обеспечение их правовую защиту. В связи с этим в статье рассмотрены основные проблемы в финансовом рынке, пути их решения и предложены рекомендации по совершенствованию финансового рынка Республики Казахстан.

Ключевые слова: финансовый рынок, финансовая система, финансовые ресурсы, государственные финансы, регулирование, надзор, управление финансового рынка.

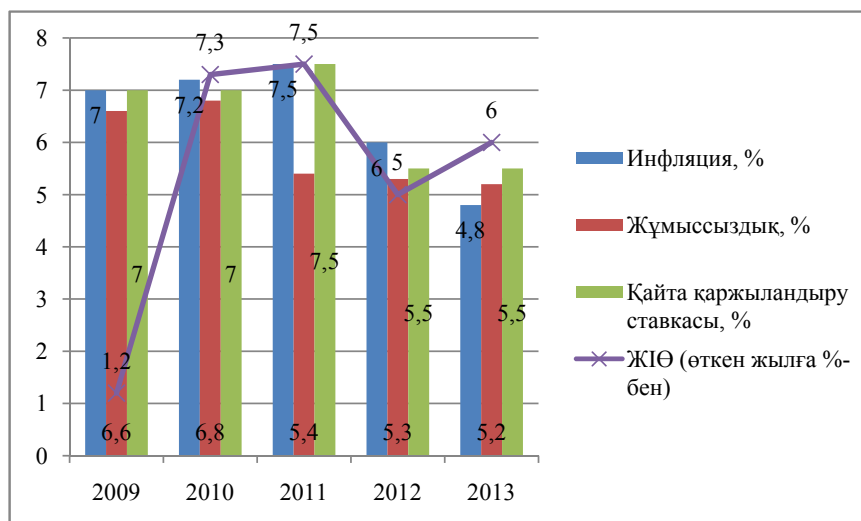
**ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ДАМУ ШАРТТАРЫНДА
ҚАРЖЫ НАРЫҒЫН
РЕТТЕУ, БАҚЫЛАУ
ЖӘНЕ ҚАДАҒАЛАУ**

Қазақстан Республикасында бүгінде мемлекеттік қаржылардың қоғам мұқтаждықтары мен мемлекеттің өзіне тән әр алуан қызметін қаржыландыру, экономикалық қатынастарды түрлендіру, қаржы жүйесін нарықтық жағдайларға бейімдеу және инвестициялық белсенділікті ынталандыру, сондай-ақ әлеуметтік мәселелерді шешу, экономикалық тұрақтылықты және қауіпсіздікті қамтамасыз ету барысында атқаратын рөлі мен маңызы күн санап күшейе түсуде. Демек, мемлекет тарапынан ақша қаражаттарын шоғырландыру және ақшалай қорларды қалыптастыру, сондай-ақ қаржылық ресурстарды бөлу барысында пайдаланылатын мемлекеттік қаржылар мемлекеттің нарықтық өркендеуінің және егемендігінің экономикалық атрибуты болып танылады [1, 3 б.].

Қаржы рыногы – қаржылық қызмет көрсету мен тұтынуға, сондай-ақ қаржы құралдарының шығарылуына және айналысына байланысты қатынастардың жиынтығы болып табылады [2, 1 б.].

Бүгінде мемлекеттік қаржылар саласындағы басқару мемлекеттік қаржыларға байланысты өзекті мәселелерді шешу және алға қойылатын мақсатты орындауда күтілетін нәтижелерге қол жеткізу үшін қаржылық тетікті ынталандыру тәсілдері мен басқа да жолдарын және санкцияларын қолдану арқылы мемлекеттің қаржылық қызметінің аясындағы барлық субъектілердің, сондай-ақ қарамағында мемлекеттің ақша қаражаттары бар уәкілетті органдардың мінез-құлықтарына, әрі іс-қимылдарына жоспарланған және бағдарланған негізде реттеуші-ұйымдастырушы ықпал ету міндетін алға қойылғаны белгілі [1, 9 б.].

Тұтастай алғанда тұрақтандыру шараларын іске асырудан Қазақстан экономикасы қосымша 2172 млрд теңге көлемінде мемлекеттік қолдау алды, олардың ішінде, мыналардың есебінен: Ұлттық қор қаражаты – 1200 млрд теңге; Ұлттық Банк шаралары – 350 млрд теңге; жаңа Салық кодексін қолдану шеңберінде салықтық жүктемені төмендету – 500 млрд теңге; Стресті активтер қорын құру – 122 млрд теңге. Жалпы қабылданған шараларды іске асырудың нәтижесінде Қазақстанда 2009-2010 жылдары ЖІӨ-нің нақты өсімі жылына 1–3% деңгейінде көтерілді. Инфляция деңгейі 2009 және 2010 жылдардың соңына қарай 7–9% шегінде ұстап тұрылған [3].

Ескерту: Автормен құрастырылған әдебиет көзі [4,5,6]

1-сурет – Қазақстан Республикасының 2009-2012 жылдардағы негізгі экономикалық көрсеткіштері, %.

Жалпы мемлекетпен қаржы ресурстарын басқаруда мемлекет бюджет табыстарын сенімді және тұрақты нормативтік негізде қалыптастыру қажет. Индустриалды немесе аграрлы бағыттағы аумақтардан табыстарды жаңа меңгеріліп келе жатқан аумақтарға аудару кезінде әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі әртүрлі облыстар, топтар арасында салықтық бөлулердің дифференциясы болу керек. Бұл Республика экономикасының қаржылық экономикалық баланстан болуынан жергілікті орган және мемлекеттік бюджет қатынастарын ғылыми негізде нормативтік базаға ауыстыруға негізделген.

Қазақстан Республикасының қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарының қызметтерін реттеп, бақылап, қадағалайтын бірден бір уәкілетті орган – Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттейтін Комитет саналады.

Қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдарды мемлекеттік реттеу мен қадағалауға бағытталған қызмет осы саладағы қоғамдық қатынастарды реттейді және Қазақстан Республикасы қаржы жүйесінің тұрақтылығын арттыру мен қаржылық қызмет көрсетуді тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуына жол бермеу жөнінде жағдайлар жасауға бағытталған.

Қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдарды мемлекеттік реттеудің және қадағалаудың мақсаттары:

1) қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдардың қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету

және тұтастай алғанда қаржы жүйесіне деген сенімді қолдау;

2) қаржылық қызмет көрсетуді тұтынушылардың мүдделерін қорғаудың тиісті деңгейін қамтамасыз ету;

3) қаржы нарығында адал бәсекені қолдауға бағытталған қаржылық ұйымдардың қызметі үшін тең құқықтық жағдайлар жасау болып табылады.

Қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдарды мемлекеттік реттеудің және қадағалаудың принциптері:

- ресурстар мен реттеу құралдарын тиімді пайдалану;
- қаржылық ұйымдар мен қаржылық қадағалау қызметінің айқындығы;
- тәуекелдерді бағалауға негізделген қаржылық ұйымдарды басқаруды ынталандыру;
- жаңа қаржы құралдарын және қызмет көрсетуді дамытуды қолдау арқылы қаржылық қызмет көрсетуді тұтынушылар мүдделерінің қорғалуын қамтамасыз ету жөніндегі шаралардың кешенділігі, сондай-ақ қаржы нарығына қазіргі заманғы технологияны енгізу;
- қаржылық ұйым органдарының жауапкершілігі болып табылады.

Қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдарды мемлекеттік реттеудің және қадағалаудың міндеттері:

- қаржылық ұйымдар қызметінің стандарттарын белгілеу, қаржылық ұйымдарды корпоративтік басқаруды жақсарту үшін ынталандыру

жағдайларын жасау;

- қаржы жүйесіндегі тұрақтылықты сақтау мақсатында қаржы нарығы мен қаржылық ұйымдардың мониторингі;

- қаржылық тұрақтылықты қолдау мақсатында қаржы нарығының қауіпке неғұрлым бейім салаларында қадағалау ресурстарын шоғырландыру;

- қазіргі заманғы технологияларды енгізуді ынталандыру, қаржылық ұйымдардың қызметі және олар көрсететін қаржылық қызметтер көрсету туралы ақпараттың тұтынушылар үшін толымдылығын және қолжетімділігін қамтамасыз ету болып табылады.

Уәкілетті органның қаржылық ұйымдар үшін олардың қаржы тұрақтылығын және қаржылық қызмет көрсетуді тұтынушылар мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету мақсатында белгілейтін экономикалық шектеулер пруденциялық нормативтер болып табылады.

Қазіргі таңда қаржыны өз мақсатында және тиімді пайдалану үшін мониторинг жүргізу және бақылау жасау шараларын нығайту үстінде. Дағдарыс жағдайында осыған байланысты әсіресе, жұмыс орындарын сақтау, орынсыз жұмыстан қысқартуға жол бермеу және жаңа жұмыс орындарын ұйымдастыру басты бағыт болып табылса, екіншіден, басым бағыт макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету болып табылады. Міне, осындай жағдайда әлеуметтік шығындардың бір теңгесінің де төмендемеуіне қол жеткізу керек.

Республикалық және жергілікті бюджет ресурстарының орындалуын бақылау жүйесін дамытудағы бағыттары – республикалық және жергілікті бюджет құралдарын тиімді, мақсатты қолдануға және де республикалық, коммуналдық меншіктегі мүліктерді тиімді қолдануға алдын ала, ағымдық және кейінгі бақылау жүргізуді одан әрі нығайту мен жетілдіруді де талап етеді [7, 89 б.].

Мемлекеттік қаржылық басқарудың басты мақсатына мемлекеттің қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге қол жеткізу жатады. Демек, мемлекеттік қаржылық реттеу барысында мемлекеттің қаржы жүйесінің барлық буындарының кіріс базалары жоспарланған көлемдегі ақша қаражаттарымен қамтамасыз етіледі. Мемлекеттік қаржылық реттеу мемлекеттің қаржы жүйесінің тиісінше жұмыс істеуін, сондай-ақ оның құрылымдық бөліктерінің өзара қарым-қатынастарын айтарлықтай деңгейде қамтамасыз ету мақсатында қаржы жүйесіне ұйымдастыру сипатында және бағытталған түрде қаржылық-

экономикалық ықпал ету мемлекеттік қаржылық басқару болып табылады.

Қазіргі таңда мемлекеттік қаржылық бақылаудың негізгі міндеттері келесілер болып табылады:

- қаржылық құқықтың сақталуын қамтамасыз ету;

- қаржы жүйесінің барлық буындарының ұтымды жұмыс істеуін қамтамасыз ету;

- ақша жүйесінің, соның ішінде ұлттық валюталық жүйенің тиісінше жұмыс істеуін қамтамасыз ету;

- қаржылық ресурстарға деген қажеттілік пен қолда бар мемлекеттік ақша қаражаттары қорлары мөлшерінің арасын теңдестіру;

- міндетті субъектілердің мемлекет алдындағы өз қаржылық міндеттемелерін толығымен және уақытылы орындалуын қамтамасыз ету;

- мемлекеттің қаржылық ресурстарын мақсатқа сай пайдалануын қамтамасыз ету.

Қазақстанда мемлекетпен қаржылық реттеуді жүзеге асыру, мемлекеттің қаржылық ресурстарын орталықтандыру, мемлекеттік ақшалай қорлардың түрлері мен пайдаланылу бағыттарын айқындау, республикалық бюджеттің кірісі мен шығысын бөлу және т.б. мемлекеттің қаржы жүйесі мен оның әрбір буынына олардың тиісінше жұмыс істеулерін қамтамасыз ету мақсатында ықпал ететін заң жүзінде рәсімделінген жүйе мемлекеттік қаржылық реттеу арқылы жүзеге асырылады.

Жалпы мемлекетпен қаржылық реттеуінің басты мақсаты қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге қол жеткізу жатады. Демек, мемлекеттік қаржылық реттеу барысында мемлекеттің қаржы жүйесінің барлық буындарының кіріс базалары жоспарланған көлемдегі ақша қаражаттарымен қамтамасыз етіледі. Мемлекеттік қаржылық реттеу мына түрде жүзеге асырылу керек:

- мемлекеттің қаржы жүйесінің құрамын және экономикалық негізін қалыптастыру;

- мемлекеттің қаржы жүйесін құрайтын ақшалай қорлардың түрлері мен мақсатты бағыттарын айқындау;

- мемлекеттің кірістері мен шығыстарын қаржы жүйесінің нақты буындары арасында бөлу;

- бағаларды және мемлекеттің инвестициялық қызметін қаржылық реттеу;

- мемлекеттік қаржылық жоспарлау негізінде республикалық бюджеттің негізгі басымдықтарын айқындауға және есептеуге қажетті база ретінде әлеуметтік-экономикалық дамудың макроэкономикалық көрсеткіштерін болжамдау;

– мемлекеттің қаржы жүйесінің құрамына кіретін ақшалай қорлардың қаражаттарын қалыптастыруды және бөлуді жоспарлау;

– мемлекеттің қаржы жүйесінің ресурстарын жұмсау басымдықтарын айқындау және қоғамдық мемлекеттік маңызы бар ақша қаражаттарын пайдалану аясында мемлекеттік қаржылық бақылауды жүзеге асыру;

– бюджеттік жүйенің кіріс базасын бюджеттік реттеу;

– республикалық және жергілікті бюджеттердің кіріс және шығыс бөліктерін теңдестіру.

Мемлекеттік қаржылық реттеу мемлекеттің қаржы жүйесінің тиісінше жұмыс істеуін, сондай-ақ оның құрылымдық бөліктерінің өзара қарым-қатынастарын айтарлықтай деңгейде қамтамасыз ету мақсатында қаржы жүйесіне ұйымдастыру сипатында және бағытталған түрде қаржылық-экономикалық ықпал ету мемлекеттік қаржылық басқару арқылы іске асырылады.

Қорытындылай келе, келешекте қаржы жүйесінің тұрақтылығын қалыптастыру мақсатында мемлекеттік қаржылар саласындағы басқару мынаны қамтамасыз ету қажет:

– қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету;

– мемлекеттік қаржыларды теңдестіруге ықпал жасау;

– экономиканы қаржылық реттеуге өз үлесін қосу;

– мемлекеттік инвестициялық-қаржылық кешеннің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету;

– қаржы жүйесінің халықаралық стандарттарға өтуіне жағдай жасау;

– қаржы жүйесінің қаржылық заңнамасын жетілдіру;

– мемлекеттік кәсіпорындардың қаржылық орнықтылығын қамтамасыз ету;

– бюджеттен тыс мемлекеттік мақсатты ақшалай қорлардың қалыптастырылуын және жұмсалуды қамтамасыз етеді.

Осыған орай, мемлекетпен қаржыны тиімді басқару үрдісі бойынша жүргізілген зерттеулер бірқатар қорытындылар мен ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді.

1. Жалпы экономикада қаржыны басқару үрдісінің ерекшелігіне тоқтала отырып, оның тиімділігін арттыру мақсатында негіз болатын қағидалар қорытылып шығарылды.

2. Қазақстан үшін тұрақты экономикалық өсімін қамтамасыз ету жолында нақты индустриалды даму стратегиясын құру міндетін шешу керек. Бұл үшін мемлекетке тиімді макроэкономикалық стратегиялық саясат жүргізу қажет. Соның ішінде бюджет жүйесінің одан әрі даму

стратегиясын үш негізгі міндеттерге бөлуге болады: бюджетті елдің нақты даму құралына айналдыру; қазіргі бюджет жүйелерін оңтайлы құру; бюджет үрдісінің ашықтығына қол жеткізу.

3. Қазіргі бюджет ресурстарын тиімді қалыптастыру мен жұмылдыру міндеті келесі қағидаларға сүйене отырып, басқарылатын болса дұрыс болар еді: шығындар бойынша нақты жауапкершілікті бекіту; билік органдар арасында салықты тиімді бөлу және қайта бөлу; бюджетаралық трансферттің тиімді жүйесін тұрғызу.

4. Қаржы саласында мемлекеттік бақылау жүйесін жетілдіру жолдары – нормативтік құқықтық актілерді дайындау мен бекіту, құқықтық нормалардың әрекет ету сферасы мен объектілерін бөлу, халықаралық талаптарды есепке ала отырып, республикалық және жергілікті бюджеттің орындалуын бақылау түсінігін анықтау қажеттілігіне негізделген. Қаржы саласында мемлекеттік бақылау органдары арасында міндеттер мен өкілеттілікті нақты бөлу заңда қарастырылмаған. Сонымен қатар бұл органдар арасында және мемлекеттік бақылау жүйесінен тыс қызмет атқаратын аудит институттары арасында өзара әрекет етуде нақты міндеттердің жоқтығы айқындалған.

5. Экономиканың сапалық дамуын қамтамасыз ететін мемлекеттік саясаттың негізгі құралы – бюджет заңына сәйкес мемлекеттің орталықтандырылған ақша қоры ретінде сипатталатын елдің бюджет ресурстарын басқару бағыттары анықталды.

6. Қаржы ресурстарын басқаруда бақылау жүйесін дамыту бағыттары:

– Қазақстан Республикасының республикалық және жергілікті бюджеттің орындалуын бақылау жүйесінің нормативтік құқықтық базасын жетілдіру.

– Халықаралық тәжірибеге сәйкес бақылау жүйесін әдістеме мен әдіснамалық қамтамасыз ету әрекеттерін әзірлеу және енгізу.

– Ұлттық банк, қазынашылық, салық және кеден қызметтері, зейнетақы мен әлеуметтік қамтамасыз ету және басқа да ведомстволардың ақпарат жүйесін енгізу базасында республикалық және жергілікті бюджеттің орындалуына жауапкершілік жасайтын мемлекеттік органдардың біріккен ақпараттық-телекоммуникациялық жүйесін пайдалану қажет.

7. Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету мақсатында қазіргі таңда мемлекетпен қаржы көздерін жұмсау бағытының басымдықтар мен келешекте қаржы жүйесінің тұрақтылығын қалыптастыру мақсатында мемлекеттік қаржылар саласындағы басқару шаралары анықталды.

Әдебиеттер

- 1 Мырзалиев Б.С., Шеденов Ө.Қ. Мемлекеттік қаржылық басқару. – Түркістан, 2013 – 3 б.
- 2 Қазақстан Республикасының «Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау туралы» 2003 жыл 4 шілде N 474 Заңы.- 1 бап, 3 тармақ.
- 3 Типовая презентация Президента КАСЕ Дамитова К.К. на 01 января 2013 года. www.kase.kz – http://www.kase.kz/files/presentations/ru/13_01_01_KASE_ru.pdf
- 4 Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің инфляцияға шолуы. 2013 жылғы 4 тоқсан. http://www.nationalbank.kz/cont/publish315140_10100.pdf – 7 б.
- 5 Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің №29 баспасөз релизі http://www.nationalbank.kz/cont/publish816014_8602.pdf – 1 б.
- 6 Статистический ежегодник. «Казахстан в 2013 году- предварительные данные». – Астана, 2014.-С.6 – <http://stat.kz/publishing/20131/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%202012%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4.pdf>
- 7 Өтебаев Б.С. Мемлекеттік бюджет: Оқулық. – Алматы: Экономика. 2006ж

References

- 1 Myrzaliev B.S., Shedenov O.K. Memlekettik karjylyk baskaru. – Turkistan, 2013 – 3 b.
- 2 Kazakhstan Respublikasynyn “Karzhy narygy men karzhy uiymdaryn memlekettik retteu, bakylau zhane kadagalau turaly” 2003 zhyl 4 shilde N 474 Zany.- 1 bap, 3 tarmak
- 3 Tipovaya prezentaciya Prezidenta KASE Damitova K.K. na 01 yanvarya 2013 goda. www.kase.kz – http://www.kase.kz/files/presentations/ru/13_01_01_KASE_ru.pdf
- 4 Kazakhstan Respublikasy Ultytk bankinin inflyciyaga sholuy. 2013 zhyly 4 toksan. http://www.nationalbank.kz/cont/publish315140_10100.pdf – 7 b.
- 5 Kazakhstan Respublikasy Ultytk bankinin №29 baspasoz relizi http://www.nationalbank.kz/cont/publish816014_8602.pdf – 1 b.
- 6 Statisticheskiy ezhegodnik. “Kazakhstan v 2013 godu-predvaritel’nye dannye”. – Astana, 2014.-S.6. <http://stat.kz/publishing/20131/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%202012%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4.pdf>
- 7 Otebayev B.S. Memlekettik budzhet: Okulyk. – Almaty: Ekonomika, 2006 zh.